

FCR YAYIN LTD.

Genel Yayın No | General Publication Number: 1625

Sertifika no | Certificate Number: 46550

ISNI: 0000 0004 4657 1968

ROR ID: ror.org/00zznvq98

Fecr Yayınları

Yayın No | Publication Number: 982

Kitap Adı: Kelamda İrade Problemi

Book Title: The Problem of Will in Kalam

ISBN: 978-625-5576-36-1

DOI: doi.org/10.70458/fcr.9786255576361

Yazar | Author: Fatmanur CERAN KÖKSAL | orcid.org/0000-0002-3748-776X

Kurum | Institution: Süleyman Demirel Üniversitesi

ROR ID: ror.org/04fjte88

Editör | Editor: Emre KÖKSAL | orcid: 0000-0003-1251-9347

Yayın Türü | Publication Type: Kitap | Book – Monograph

Yayın Dili | Language: Türkçe | Turkish

Ebat | Dimensions: 13,5 x 21 cm

Baskı Sayısı | Edition: 1

Sayfa Sayısı | Pages: 319

Yayın Tarihi | Publication Date: Haziran | June 2025

Yayın Yeri | Place of Publication: Ankara, Türkiye

Mizanpaj ve Kapak | Layout and Cover Design: FCR

Baskı ve Cilt | Printing and Binding: NY MATBAACILIK (Sertifika no: 50732)

Konu Kategorisi | Subject Categories

BIC: HRAB | Dinî konular: felsefe | Religion & beliefs: philosophy

BISAC: REL067000 | Din / Felsefe | Religion / Philosophy

THEMA: QRAB | Dinî felsefe / İnanç ve düşünce üzerine sorgulayıcı metinler | Religious philosophy / Enquiry into belief and thought

LC: BL182 | İslam Kelamı – İrade konusu | Islamic scholastic theology – Free will

Atıf Bilgisi | Cite as: Ceran Köksal, Fatmanur. *Kelamda İrade Problemi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2025.

© All rights reserved | FCR YAYIN LTD.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 06050

Altındağ-Ankara/TÜRKİYE • Tel: +90 (312) 310 08 60

www.fcr.com.tr • fcr@fcr.com.tr

KELAMDA İRRADE PROBLEMİ

Dr. Fatmanur CERAN KÖKSAL

Yazar Hakkında | About the Author

Dr. Fatmanur CERAN KÖKSAL

Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 2013 yılında mezun oldu. 2016 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda yüksek lisansını tamamladı. 2023 yılında aynı üniversite ve anabilim dalında doktorasını tamamladı. Yine 2023 yılında Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nden mezun oldu. Halen aynı üniversitede kelim alanındaki çalışmalarını sürdürmektedir.

She graduated from Süleyman Demirel University Faculty of Theology in 2013. In 2016, she completed her master's degree at Süleyman Demirel University Institute of Social Sciences Basic Islamic Sciences. In 2023, she completed her doctorate at the same university and department. Again in 2023, she graduated from Süleyman Demirel University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Philosophy. She is still continuing her studies in the field of theology at the same university.

Kitap Hakkında

Kelamda İrade Problemi

Bu çalışmada öncelikle kelimcilerin, ilahî sıfatlara ilişkin yaklaşımlar bağlamında benimsediği tanrı tasavvurunun niteliği tespit edilmiştir. İtikadî mezheplerin irade, ilim ve kudret sıfatları ile ilgili yaklaşımları açıklanarak mu'tezilî ve sünnî kelimcılara göre ilahî iradenin yaratma ile ilişkisi belirlenmiştir.

İkinci bölüm, kelamda insan iradesi ile ilgili gelişen temel yaklaşımları kapsamaktadır. Buna göre insanın irade sahibi olmadığını iddia eden cebrî yaklaşımdan bahsedilmiş ve cebrin dinî/itikadî zemini ile ilgili temellendirmelerde bulunulmuştur. Diğer taraftan insanın mutlak anlamda hür bir iradeye sahip olduğunu savunan ve bunu da Allah'ın adil olması ile açıklayan mu'tezilî yaklaşımlara yer verilmiştir. İlahî iradenin kuşatıcı niteliği ile birlikte insanın da belli ölçüde irade sahibi olduğunu vurgulayan sünnî yaklaşımlar ise eş'arî ve mâturîdî kelamın konuya ilişkin tercihleri üzerinden izah edilmiştir.

Üçüncü bölümde Tanrı'nın mutlak güç ve irade sahibi olduğuna yönelik dinî/itikadî açıklamalara yer verilmiş ve ilgili açıklamalar çerçevesinde insanın Tanrı karşısındaki konumunu tespit etmek bakımından farklı görüşler tartışılmıştır. İnsanın dinî sorumluluğu bağlamında özgürlüğüne dair problemin ele alındığı bu bölümde modern dönem ile birlikte değişen insan tanımı ve irade algısı felsefî yaklaşımlar üzerinden açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kelam; İrade; İnsan; Mu'tezile; Ehl-i Sünnet.

About the Book

The Problem of Will in Kalam

In this study, firstly, the nature of the vision of God adopted by the theologians in the context of their approaches to divine attributes is determined. By explaining the approaches of the theological sects regarding the attributes of will, knowledge and power, the relationship between divine will and creation according to Mu'tazilite and Sunnite theologians is determined.

The second part covers the main approaches developed in theology regarding human will. Accordingly, the jabrī approach, which claims that human beings do not have will, was mentioned and the religious/theological grounds of jabr were justified. On the other hand, mu'tazilite approaches, which argue that human beings have an absolute free will and explain this with God's being just, are included. The Sunnī approaches that emphasize the all-encompassing nature of the divine will and the fact that human beings also have a certain degree of will are explained through the preferences of al-Ash'arī and al-Māturidī theology on the subject.

The third chapter religious/theological explanations about God's absolute power and will are given and the position of man before God is determined within the framework of these explanations. In this chapter, where the problem of human freedom in the context of religious responsibility is discussed, the definition of human being and the perception of will that changed with the modern period are explained through philosophical approaches.

Keywords: Kalam; Will; Human; Mu'tazila; Ahl al-Sunnah.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	11
ÖN SÖZ	13

GİRİŞ

İRRADE ve İLİŞKİLİ KAVRAMLAR	17
1. İRRADE KAVRAMI	17
1.1. Dilsel Açıdan İrade	17
1.2. İrade Kavramının Teolojik Anlam Alanı	18
2. İRRADE İLE İLİŞKİLİ KAVRAMLAR	29

1. BÖLÜM

KELAMDA İLAHÎ İRRADE	43
1. KELAMDA TANRI TASAVVURU	43
1.1. Kelamda Antropomorfist Tanrı Tasavvuru: Teşbih	43
1.2. Mu'tezilî Tanrı Tasavvuru: Tenzih	49
1.3. Sünnî Tanrı Tasavvuru	59
2. İLAHÎ İRRADE, İLİM ve YARATMA	65
2.1. İrade Sıfatı	65
2.2. İlim-İrade İlişkisi	74
2.3. İrade-Yaratma İlişkisi	89
3. İLAHÎ İRRADEİNİN MUTLAKLIĞI	106
3.1. Kur'an ve İlahî İrade	106
3.2. İlahî İrade ve Kudret	115

2. BÖLÜM

KELAMCILARA GÖRE İNSANIN İRRADESİ	125
1. İLAHÎ İRRADEİNİN BELİRLEYİCİLİĞİ: CEBRÎ TUTUM	125
1.1. Cembrî Tutumun Sosyokültürel Temelleri	125
1.1.1. İslam Öncesi Arap Kültüründe Cembrî Tutum	125
1.1.2. Emevîlerin Cembrî Politikası	130
1.2. Cembrî Tutumun Dinî Temelleri.....	136
1.3. Cembrî Tutumun Teolojik Savunusu: Cehm b. Safvân	141

2. İNSANIN MUTLAK İRADESİ: MU'TEZİLÎ TUTUM	155
2.1. Müslüman Toplumda İlk Kaderîler	155
2.1.1. İlk Kaderî Söylem: Ma'bed el-Cühenî	155
2.1.3. Kaderî Öğretinin Gelişiminde İkinci Aşama: Gaylân ed-Dımeşkî	164
2.2. Kaderiyye-Mu'tezile İlişkisi	167
2.3. Mu'tezile'de Adalet İlkesi ve İnsanın İradesi	173
2.4. Mu'tezile'de İnsanın Fiili	178
3. İLAHÎ İRADEİNİN KUŞATICILIĞI: SÜNNÎ TUTUM	187
3.1. Eş'arîlerde İrade Problemi	187
3.1.1. Eş'arî Düşüncede İnsanın İradesi	187
3.1.2. Eş'arî Düşüncede İnsanın Fiili	195
3.1.2.1. Eş'arî Öncesi Kesb Kavramı	195
3.1.2.2. Eş'arî Düşüncede Kesb ve Fiilin Yaratılması	200
3.2. Mâturîdîlerde İrade Problemi	209
3.2.1. Mâturîdî Düşüncede İnsanın İradesi	209
3.2.2. Mâturîdî Düşüncede İnsanın Fiili	213
3.2.2.1. Mâturîdî Düşüncede Kesb ve Fiilin Yaratılması ...	213
3.2.2.2. Mâturîdî Düşüncede Cüz'î İrade ve Fiilin Yaratılması	218

3. BÖLÜM

KELAMDA İNSANIN PROBLEMATİK SORUMLULUĞU	229
1. İLAHÎ İRADE BAĞLAMINDA İNSAN TANIMI	229
1.1. İnsanın Yaratılması	229
1.1.1. Yaratma Olgusu: Mutlak Güç	229
1.1.2. Varlığın Bir Parçası Olarak İnsan	234
1.2. Sınırlı Bir Varlık Olarak İnsan	237
1.2.1. İnsanın Allah'a İhtiyacı	237
1.2.2. İnsanın Yetersizliği	241
2. SORUMLULUK VE İRADE/ÖZGÜRLÜK ARASINDA İNSAN	247
2.1. İnsanın Dinî Sorumluluğu	247
2.1.1. Teosantrik Dinî Yaklaşım	247
2.1.2. Tanrı Karşısında Mutlak Sorumluluk	250
2.2. İnsanın Dinî Tanımlı Özgürlüğü	254

2.2.1. Sorumluluğun Temeli Olarak Özgürlük İddiası	254
2.2.2. Son Dönem Kelamı ve İnsanı Özgür Kılma Çabası	258
3. MODERN İNSANIN ÖZGÜRLÜĞÜ PROBLEMİ	264
3.1. Modern Dönemde İlahi İrade Problemi	264
3.2. Modern Dönemde İnsanın Tanımı ve Özgürlüğü	270
SONUÇ	281
KAYNAKÇA	287
DİZİN	315

KISALTMALAR

b.	: bin/ibn/oğlu, binti/kızı
bkz.	: bakınız
(by)	: baskı yeri yok
Çev.	: Çeviri
h.	: hicrî
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
Neşr.	: Neşreden
No.	: Number
ö.	: ölüm tarihi
(ty)	: tarih yok
s.	: sayfa
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
Vol.	: Volume
(yy)	: yayın yeri yok

ÖN SÖZ

Tanrı-alem-insan ilişkisi bağlamında ortaya çıkan en temel problemlerden biri insanın hangi düzeyde bir eylem alanına sahip olduğu ile Tanrı'nın aleme ve insana hangi ölçüde müdahale ettiği konusunda gelişmiştir. Dinî terminolojide kader kavramı etrafında ele alınan bu problem kelimada çoğunlukla irade ve iradeyle ilişkili kavramlar ekseninde çözümlenmeye çalışılmıştır. Kelamın irade problemine dair kuramsal açıklamaları ise iki yönlü bir boyut arz etmektedir. Nitekim irade bir taraftan ilahî sıfatlar bağlamında Allah'a diğer taraftan fiillerin meydana gelmesi bağlamında insana nispet edilen bir kavram olarak değerlendirilmiştir. İlahî sıfatlar içerisinde ele alınan irade kavramının kelamî düzeyde tanımlanması insanın iradî etkinliğini tespit etmek bakımından önemlidir. Bu bağlamda geliştirilen yaklaşımlar dikkate alındığı zaman ilahî iradenin mutlak niteliğini vurgulayanlar olduğu gibi insanın irade ve sorumluluğunu ispat etmeye çalışan görüşlerden de bahsedilebilmektedir. Dolayısıyla kelamcılar ilahî iradeyle ilgili belirlenimlerin yanı sıra insan iradesine ilişkin yaklaşımlarını da ortaya koymuş ve temellendirmiştir. İnsan iradesinin fiil üzerindeki işlevselliğini tartışan kelamcılar ilahî irade ile insan iradesi arasındaki ilişkiyi kendi teolojik tercihleri içerisinde yorumlayarak bir sonuca ulaşmaya çalışmışlardır.

“Kelamda İrade Problemi” adlı bu çalışmanın amacı iradeye yönelik itikadî yaklaşımları tespit etmek ve daha ziyade dinî metinlerle temellendirilen bu yaklaşımların modern dönem insan algısı bakımından nasıl değerlendirildiğini ortaya koymaktır. Bu bağlamda öncelikle kelamcılarının ilahî irade ve insan iradesine dair görüşlerini dinî, siyasî ve sosyokültürel temelleri de dahil olmak üzere ele alan çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte irade kavramı ile ilgili teolojik nitelikli tanımlamalara ve

bu tanımların özellikle mu'tezilî ve sünnî kelamcılar tarafından nasıl içeriklendirildiğine yer vermek suretiyle konuya ilişkin kavramsal bir çerçeve çizilmiştir. Kelamcıların ilahî iradeye yönelik yaklaşımlarının ele alındığı birinci bölümde ise öncelikle itikadî grup ya da mezheplerin ilahî sıfatlar bağlamında geliştirdiği tanrı tasavvuru tespit edilmiş ve bu tasavvurun sonuçları irade sıfatına ilişkin yaklaşımlara indirgenerek belirginleştirilmiştir. İrade sıfatına dair görüşleri açıklayıcı ve tamamlayıcı nitelikte olması bakımından ilahî ilmin mahiyeti ve ilim-irade ilişkisi kelamî açıdan izah edilmiştir. Diğer yandan ilahî iradenin yaratma fiili üzerinden değerlendirilen mahiyeti kelamcılarının nedensellik konusundaki görüşleriyle ayrıca belirlenmeye çalışılmıştır. Yine kelamcılarının kudret sıfatına yönelik yaklaşımları da tespit edilerek ilahî irade ile kudret arasındaki ilişki ortaya konulmuş ve Allah'ın irade sıfatına dair açıklamalarda Kur'an'ın hangi ölçüde belirleyici bir etkiye sahip olduğu incelenmiştir.

İkinci bölümde insan iradesine ilişkin kelamî yaklaşımlar değerlendirilmiş ve konu üç temel yaklaşım üzerinden ele alınmıştır. Buna göre ilgili bölümün ilk konusunu ilahî iradenin belirleyici niteliğini savunan cebrî tutum teşkil etmektedir. Nitekim cebrî tutum insanın iradî bir etkinliğinin bulunmadığını yani Allah'ın meydana gelen bütün fiillerin gerçek faili olduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla cebrin sosyokültürel, siyasî ve dinî temelleri açıklanmış ve cebrin teolojik bir savunu olarak Cehm b. Safvân tarafından hangi itikadî tercihler üzerine inşa edildiği ortaya konulmuştur. İnsanın hür irade sahibi olduğuna yönelik mu'tezilî yaklaşımlar ile ilahî iradenin kuşatıcılığını öne çıkaran sünnî yaklaşımlar ise bu bölümün diğer konuları olarak belirlenmiştir. İnsanın hür iradesine ilişkin mu'tezilî görüşlerin zeminini oluşturması bakımından ilk kaderî söylemler ile Kaderiyye-Mu'tezile arasındaki ilişkinin mahiyetine yer verilmiştir. Mu'tezile'nin, insan iradesine dair yaklaşımlarının adalet ilkesine dayalı açıklamaları ayrıca ele alınarak insanın fiilindeki iradî

etkinliği mu'tezilî kelam açısından tespit edilmiştir. İnsan iradesi konusundaki sünnî yaklaşımlar ise eş'arî ve mâturîdî kelamcılarının görüşleri bağlamında değerlendirilmiştir. Eş'arî ve mâturîdî kelamcılarının insan iradesine ve fiillerine dair itikadî tercihleri kesb ve cüz'î irade kavramlarına ilişkin yaklaşımları da dikkate alınarak açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde insanın problematik sorumluluğu ele alınmıştır. Buna göre mutlak irade sahibi bir tanrı tasavvuru karşısında insanın konumu tespit edilmiş ve Tanrı'nın yaratıcı niteliği başta olmak üzere insanın yaratılmış olmak bakımından yetersizliğine dair dinî/itikadî açıklamalara yer verilmiştir. Dolayısıyla sınırlı bir varlık şeklinde tanımlanan insanın irade sahibi bir varlık yani birey olarak ortaya çıkmasını engelleyen unsurlar belirlenmiştir. Yine teosantrik dinî bakışın sonuçları ve insanın Allah karşısındaki mutlak sorumluluğu ortaya konularak sorumluluğun özgürlüğu gerektirici nitelikte olduğuna yönelik yaklaşımlar bağlamında irade sahibi birey anlayışını beraberinde getiren sorgulamalar ele alınmıştır. Nihayetinde modern dönem insan tanımı ile birlikte ilahî iradeye ve insan iradesine ilişkin tanımlamaların da farklılaştığı ve bu farklılaşmanın irade sahibi birey anlayışını ortaya çıkardığı tespit edilmiştir.

Dr. Fatmanur CERAN KÖKSAL